Chráněná krajinná oblast Šumava už 50 let!

Pavel Hubený

Chráněná krajinná oblast Šumava žije dnes v koexistenci s národním parkem Šumava a zároveň i v jeho stínu. Vyhlášením národního parku v roce 1991 se stala jakýmsi jeho ochranným pásmem. Přesto spravuje některé nejcennější části Šumavy, jako jsou Královský hvozd s Černým a Čertovým jezerem a Boubín, které se do národního parku Šumava nedostaly. Přestože obě instituce chrání v podstatě shodné ekosystémy a podobnou krajinu, rozdílnost v jejich přístupech je zřetelná.

Sen o národním parku

Myšlenky na vyhlášení národního parku na Šumavě jsou starší než jedno století. První úvahy se objevily už v roce 1911, v době, kdy odlesnění a vytěžení přírodních zdrojů dosáhlo maxima, později pak znovu ve 30. a 40. letech. Deset let po 2. světové válce se sešla skupina milovníků šumavské přírody, dnes bychom řekli „nevládní organizace“, která chtěla připravit vyhlášení národního parku. Stejně jako dnes tito lidé vyvolávali mezi profesionálními ochránci přírody spíše pousmání, či dokonce úšklebky. Přesto dokázali, co profesionálové nezvládli: v roce 1954 poprvé formulovali představu národního parku, jeho rozsahu a cílů ochrany, a dokonce navrhli, jak tento plán zorganizovat. Jedním z nadšenců byl Ladislav Vodák, který v šumavské přírodě viděl stejný potenciál jako Julius Komárek, jenž národní park navrhoval v roce 1946. V roce 1958 se k nim připojil Pavel Trpák, tehdy student Přírodovědné fakulty, který dal myšlence více odborný směr. Vznikl tak Sbor ochrany přírody, jehož šumavská skupina předložila svůj návrh Státnímu ústavu památkové péče a ochrany přírody. To už návrh podporovali také manželé Leiští, kteří se stali jeho odbornými garanty. Do týmu přibyli J. Fencl, J. Ebenhöh, A. Říha, V. Francl a jiní. „Šumavská skupina“ dostala pověření k provedení ochranářského průzkumu území v lednu 1960. V té době se již návrh rýsoval jako podnět k vyhlášení chráněné krajinné oblasti. V září 1962 byl projekt předložen Ministerstvu školství a kultury a dotčené území bylo dne 27. 12. 1963 vyhlášeno jako chráněná krajinná oblast (CHKO) Šumava.

Formálně měl na fungování CHKO hlavní vliv Sbor ochrany přírody a částečně Krajská střediska Státní památkové péče a ochrany přírody. V 60. letech komplikovala ochranu přírody neujasněnost názorů na velkoplošná chráněná území. Problémem byl rozsah, pojetí principů ochrany i míra ovlivňování hospodaření. A také reálné kompetence: Sbor ochrany přírody neměl právo přímo ovlivňovat rozhodování v území. A navíc, amatérští ochránci ze šumavské skupiny byli těmi profesionálními považováni za snílky.

První sídlo Správy CHKO vzniklo v Sušici v roce 1970, pro území Jihočeského kraje byla zřízena Správa CHKO na vimperském zámku o rok později. To už Správy CHKO Šumava fungovaly jako mnohé jiné pod Krajskými středisky Státní památkové péče a ochrany přírody. Státní správu zde fakticky vykonávalo Ministerstvo kultury a krajské národní výbory. V roce 1975 byla CHKO „nově vyhlášena“ v původních hranicích a jen s minimálně upraveným původním zřizovacím předpisem.

Normalizační léta zde také zanechala svou stopu: Boj za světový mír a ekonomickou soběstačnost se podepsal na zostřené ostraze hranic, výstavbě nových vojenských objektů a na zavádění velkoplošného zemědělství spojeného s intenzifikací, tj. používáním stále těžší techniky, chemických hnojiv a biocidů. Ladem ležící půdy se plošně odvodňovaly (třeba i ty, které byly neúspěšně odvodněny o dvacet let dříve), v lesích se bojovalo s imisními škodami a kůrovcem velkoplošnými těžbami a masivním zalesňováním… Ano, vrcholila imisní zátěž a šumavské půdy rychle ztrácely schopnost odolávat acidifikaci. V té době se opět začalo uvažovat o národním parku Šumava i na vládní úrovni. Nicméně mluvit o národním parku na správách CHKO, nebo dokonce pracovat na jeho vyhlášení, bylo zakázáno. Změnu přinesla až sametová revoluce. V roce 1991 se splnil sen mnoha ochránců přírody a na části původní CHKO Šumava byl vyhlášen národní park. Vzal na sebe mnoho klíčových problémů tehdejší ochrany přírody a řeší je dodnes. A CHKO jakoby upadla v zapomnění…

CHKO jako rozdělený svět

Kdo se bude probírat starými mapami a fotografiemi Šumavy, řekněme z přelomu 19. a 20. století, nabude dojmu, že Šumava byla osídlenou krajinou, která se nijak nelišila od jiných částí Čech či Bavor. Už tehdy však byla rozdělena v zásadě na dvě části – na krajinu kolonizovanou a obydlenou a na krajinu „pouze“ vytěženou, se zbytky slatí a přírodních lesů. Odsuny obyvatelstva před a po 2. světové válce způsobily, že velká část původně osídlené krajiny byla opuštěna a vytěžená krajina znovu spontánně regenerovala. Rozloha trvale osídlených osad a obdělávané půdy se radikálně zmenšila.

Pouhých 17 let po skončení 2. světové války přišla válka studená, která Šumavu opět rozdělila. Část území se dostala do hraničního pásma a do vojenských újezdů, takže se pro veřejnost stala nepřístupnou. Naproti tomu vznikala území určená pro rekreaci pracujících: stavěly se lyžařské areály, pořádaly automobilové soutěže, rostly rozlehlé chatové osady… Po zásadní změně politického systému v roce 1990 sice z mnoha velkolepých rozvojových plánů sešlo a turistika přešla na „měkčí“ formy, rozdělení krajiny však nezmizelo.

V současné době je původní CHKO rozdělena na národní park a zbývající CHKO. Obě zvláště chráněná území mají své specifické problémy a mírně odlišné nástroje jejich řešení (například lesy ve státním vlastnictví na území NP spravuje Správa NP a CHKO Šumava, na území CHKO pak LČR nebo VLS). Obě správy však chrání v podstatě shodné ekosystémy a podobnou krajinu. Rozdílnost v přístupech je ale po 20 letech existence NP zřetelná. Zatímco v CHKO se spíše konzervuje stav krajiny, v NP dochází jak k výraznému stavebnímu rozvoji, tak k postupnému rozšiřování ploch ponechávaných bez zásahu člověka.

Les: skryté kvality

Šumavské lesy nejsou smrkovými monokulturami, jak se obecně říká. Z převážné části nevznikly výsadbou dovezených stromků a semen po vichřici a kůrovcové kalamitě v osmdesátých letech 19. století.

V CHKO převažují rozlehlé lesní plochy, které porůstají zejména svahy nejvyšších hřbetů (Bobík z Boubína). *Foto Pavel Hubený*

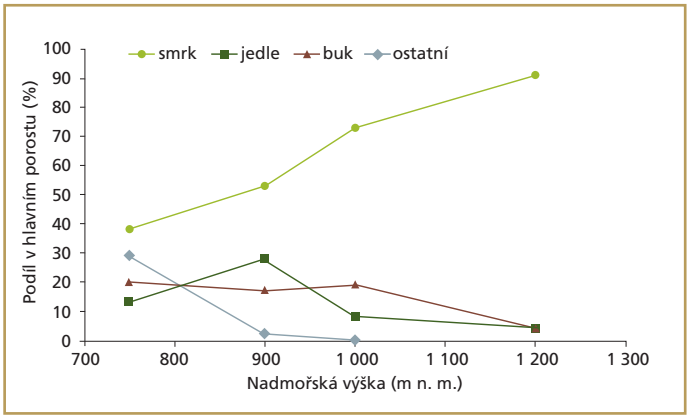

Obr. 1 *Věková struktura šumavských lesů dle nadmořských výšek podle záznamů v lesnických historických průzkumech (před rokem 1860)*

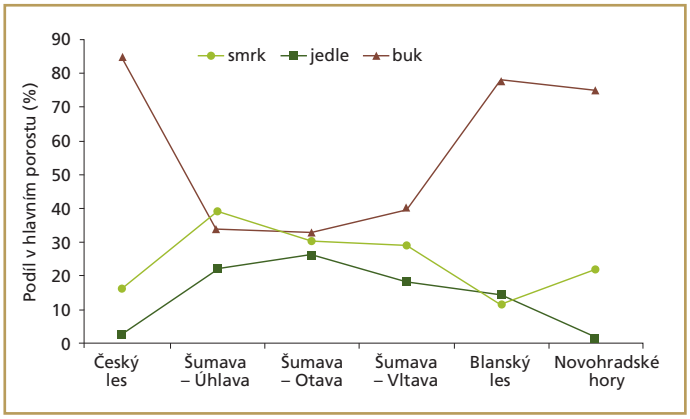

Obr. 2 *Porovnání druhové struktury přírodních lesů jihozápadního pohraničí (2013). Dřeviny výšky nad 1,3 m z nadmořských výšek 700–1 200 m*

Historické průzkumy, zpracované odbornými lesníky v 60. a 70. letech 20. století, přinesly informace, které to vyvracejí. Potvrzují, že většinou pocházejí z přirozené obnovy, která byla místy velmi hojná, a že zdejší lesy i v nízkých nadmořských výškách byly buď převážně smrkové, nebo smrk tvořil významnou složku porostu, a to i před zhruba třemi stoletími. Dále uvádějí, že kdyby současné lesní plochy porůstaly jen přírodní a přírodě blízké lesy, jaké se nám dodnes dochovaly, bylo by na Šumavě jen o 10 % méně smrku, než je zde dnes. A že ještě v druhé polovině 19. století na Šumavě rostly na velkých rozlohách nedotčené pralesy. Analýzy reálné věkové struktury na pařezech po těžbě, provedené Správou CHKO, tyto skutečnosti potvrzují. Více jak 50 % plochy lesů NP a CHKO vykazuje známky výrazné věkové diferenciace (věkový rozdíl mezi nejmladším a nejstarším těženým stromem je průměrně 84 let), méně než 50 % lesů lze považovat za stejnověké kultury (průměrný rozdíl mezi nejmladším a nejstarším stromem je 27 let), přitom zhruba polovina z tohoto podílu jsou porosty mladší 50 let. Dnes se kácejí stromy, z nichž 35 % pochází z období před rokem 1870 (v říjnu 1870 započala velkou kalamitu silná vichřice). Přitom stromy starší 150 let tvoří 19 % z dnes těžených stromů a stromy starší 200 let představují cca 3 % (v pralesních zbytcích je tento podíl zhruba desetinásobný) a jsou rozptýleny asi na desetině porostní půdy. Výjimečně se vyskytují stromy starší, a to i v hospodářských lesích. Dokonce i druhová skladba a schopnosti současné přirozené obnovy naznačují převážně vyrovnané trendy vývoje našich lesů: oblasti s tradičně silným zastoupením jedle či buku jsou zachovány a přirozeně se obnovují, horské či podmáčené smrčiny stále zůstávají smrčinami.

Legenda: na Šumavě se pole už desetkrát změnilo v les

Legend tohoto typu je více. Naproti tomu stojí pověst, že Šumava už byla třikrát prosta lesa. Sdělení pocházejí z ústních podání, která se dochovala do 19. století. Pravděpodobně souvisejí se skutečností, že do lůna krajiny pronikaly kolonizační vlny a po vyčerpání zdrojů nebo z jiných důvodů zase ustoupily a ponechaly odlesněnou půdu ladem. Souvisejí možná také s velkoplošnými disturbancemi. Vždyť převážně smrková Šumava podléhala větrným a kůrovcovým kalamitám, které dokázaly v krátké době nahradit temný les otevřenou a prozářenou krajinou. (Zprávy o rozlehlých plochách pokrytých vyvrácenými polomy, které nikdo nezpracovával, pocházejí ze 17. až 19. století.)

Kolonizace do území současné CHKO začala pronikat už v 11. století, a to jen do nejníže položených okrajových částí. Výrazná kolonizační vlna pozměnila Šumavu ve 13. a 14. století, kdy zasáhla cca 20 % její současné rozlohy. V 15. století ale osídlení opět ustoupilo kvůli husitským válkám a v důsledku toho i pro úpadek obchodu na zemských stezkách. V 16. a 17. století začaly do velkých lesních ploch pronikat sklárny, další kolonizaci však zastavila třicetiletá válka. Ta dokonce způsobila úplné vylidnění některých vsí. Nejvýraznější kolonizace z 18. a 19. století vtiskla většině Šumavy dnešní krajinný ráz, ale odsuny obyvatelstva po 2. světové válce a rozhraní dvou politických světů způsobily opětovné vylidnění. Mnohé vesnice zcela zanikly a jejich zbytky jsou dnes součástí přírodního prostředí.

Z konce 19. století pocházejí fotografie krajin, které ukazují Šumavu s obrovskými odlesněnými plochami a množstvím rozptýlených chalup. Jsou na nich místy patrné ladem ležící plochy, díky nízkým a mezernatým porostům dřevin málo nápadné. Ale už

Bohatost a vitalita přirozené obnovy je projevem většiny přírodních a přírodě blízkých lesních porostů (NPR Bílá strž). *Foto Pavla Čížková*

Kriticky ohrožený střevlík Ménétriesův se vyskytuje na šumavských rašeliništích.

Foto Alois Pavlíčko

Sklenobýl bezlistý byl dlouho považován za vyhynulý druh, jeho znovu objevenou populaci na Boubíně tvoří dnes desítky jedinců.

Foto Pavla Čížková

tehdy to byly ladem ležící pozemky, jejichž podíl na ploše CHKO nakonec dosáhl zhruba 15 %. Protože existovaly už v době vrcholné kolonizace, dodnes se v některých z nich zachovaly stromy staré až 180 let. Dnes považujeme ladem ležící pozemky v CHKO za jedny ze strukturálně a druhově nejrozmanitějších ekosystémů. Mísí se v nich jak druhy lesa, tak bezlesí. Rozličná stanoviště a různě dlouhá doba ponechání ladem vedla k vytvoření mozaikovité struktury. Na druhé straně ale postupující les postupně zlikvidoval mnohé lokality s výskytem světlomilných druhů vegetace vázaných na poměrně intenzivní exploatační činnost člověka. Jedním z nejvýrazněji postižených druhů je hořeček mnohotvarý český.

Sídla a jejich tvář

Proti plošnému nástupu lesa působí fenomén nové zástavby v krajině. Započal už v polovině 20. století výstavbou zemědělských areálů, kasáren, průmyslových podniků nebo chatových osad. Následovala expanze rekreačních objektů formálně se tvářících jako objekty trvalého bydlení. Ačkoli od zřízení CHKO měla ochrana přírody na starosti i ochranu objektů lidové architektury, řada z nich zmizela nebo byla přestavěna. Ve větších vsích a městech je nahradily panelové domy nebo typové několikapodlažní bytovky. Tvářnost sídel se v řadě případů zcela změnila, což nakonec vedlo k rezignaci na ochranu krajiny v „zásadně pozměněných“ IV. zónách. Tyto zkušenosti by nás mohly poučit o záludnosti podléhání módním a účelovým trendům, jejichž pronikání do krajiny vypadá ve chvíli, kdy přicházejí, jako samozřejmost a nutnost. S odstupem doby je pak zřetelné, že šlo o pouhý dobový vliv, který jen zničil to, co zbylo z minulosti. I proto je dnes krajina zástavbou ohrožena možná více než dříve. Nahrává tomu i postupná privatizace zemědělské půdy vlastníky, kteří nemají zájem ji obdělávat. Díky prodeji půdy i v I. a II. zónách CHKO jsou tak zástavbou ohrožovánai přírodně nejhodnotnější místa.

Historické osídlení s plužinami na Studenci

Foto Pavel Hubený

Pole, louky a pastviny…

Zemědělské bezlesé plochy patří neodmyslitelně k obrazu Šumavy. Všechny vznikaly jako plužiny při dávných kolonizacích. Kulturní bezlesí se nerozšiřovalo kontinuálně, ale oscilovalo – podobné přílivu a odlivu, přičemž odliv kompenzoval návrat lesního ekosystému. Kulturní bezlesí je nesmírně dynamická složka prostředí, jejíž stabilita je relativní a zcela závislá na lidských aktivitách. Současné bezlesé plochy jsou různě staré a byly i různě využívány. Některé květnaté louky byly ještě nedávno ornou půdou, jiné lesem. Tato skutečnost trochu relativizuje snahu o záchranu bezlesí za každou cenu. Dnes vzácné nebo chráněné rostlinné druhy vázané na bezlesí mohou na určité lokalitě existovat jen několik desetiletí a není vždy zaručeno, že pouhým udržováním bezlesí budou i nadále zachovány. Určitý paradox lze pozorovat i v motivaci současného zemědělského hospodaření. Zatímco dříve v zemědělství pracovala většina obyvatelstva, v závěru 20. a v 21. století jde o průmyslovým způsobem organizovanou produkci potravin, kdy zemědělská činnost přímo živí pouze hrstku lidí a existuje zejména díky dotační

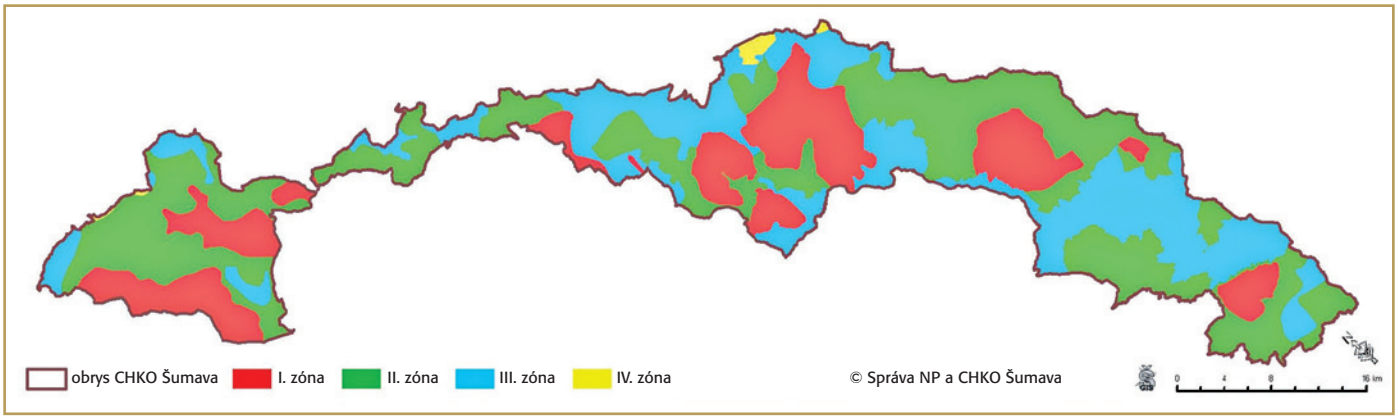

Obr. 3 *Zonace z let 1992–1994*

politice státu. Je otázkou, co by se s bezlesím stalo, kdyby dotační podpora skončila nebo byla výrazně snížena. Dotování zemědělských činností jako nástroje zachování bezlesých ploch s cílem konzervace ekosystémů typických pro kulturní bezlesí Šumavy pravděpodobně stabilizuje do budoucna plochy bezlesí tak, jak je známe dnes, tedy převážně jako louky a pastviny. Nezaručí však, že budou zachovány konkrétní druhy a jejich současná plošná distribuce.

Banka druhů

Šumava je díky své rozmanitosti skutečnou bankou druhů. Zachovaly se tu druhy původních pralesů stejně jako většina druhů historického kulturního bezlesí, ale také naprosto specificky orientované druhy, jako například šídlatka jezerní nebo střevlík *Oreonebria castanea*, střevlík Ménétriesův. Některé světlomilné druhy rostlin jsou neustále pod tlakem měnících se podmínek a konkurence. Zatímco v původním ekosystému horského lesa buď neexistovaly, nebo byly odkázány na malé lokality přirozených porostních mezer, případně na postdisturbanční otevřené plochy, rozšíření zemědělských ploch jim otevřelo životní prostor na obrovské rozloze. Zároveň zemědělské využívání půdy jejich životní prostor radikálně zmenšilo (nemohly už přežít zornění půdy, hnojení, odvodnění nebo výsevy kulturních rostlin či používání biocidů). Došlo tak k vytlačení či likvidaci mnoha rostlinných druhů (mj. vstavače osmahlého, hořečku mnohotvarého českého). Obdobně se na jejich počtu a plošném rozšíření podepsala expanze lesa nebo konkurenčně silnějších bylin. Přesto dosud existují chudé květnaté louky, smilkové trávníky, místy i malá vřesoviště, rašelinné louky a jejich typické druhy. Část orné půdy je dnes přepásána a sečena a snad za nějaký čas se její druhové složení přiblíží historickým loukám.

Tab. 1 *Výsledky biomonitoringu vybraných ZCHÚ*

Lokalita	Živé stromy DBH* = 7cm a více (ks/ha)	Souše BDH = 7cm a více (ks/ha)	Odumřelé dřevo (m^3/ha)	Hustota zmlazení (ks/ha)
Bílá strž (první les po pralese)	685	253	59,5	12 870
Městišťské rokle (druhotně vzniklý les)	682	137	29,1	10 158
Zátoňská hora	536	10	54,0	11 100
Boubínský prales (pralesovité zbytky)	391	41	145,1	11 005
Milešický prales	571	16	117,8	21 220
Lakmal (samovolně vzniklý les)	697	134	10,8	7 968
Zátoňská mokřina (samovolně vzniklý les)	914	194	38,6	5 074
Boubín (horská smrčina)	415	102	58,1	5 550
Jezerní hora (horská smrčina)	203	169	193, 5	8 641
Velká niva (rašeliniště, podmáčená smrčina)	1 143	229	37, 9	7 296

* DBH – výčetní tloušťka stromu (Diameter in the Brest Height)

Monitorování

Malá území vyčleněná k dlouhodobému sledování změn přírodního prostředí mají na Šumavě dlouhou tradici. První plochy, které měly popsat zbytky původních pralesů, vytyčil už v roce 1846 lesmistr A. Seidel, jenž nepochybně inspiroval lesmistra J. Johna k založení trvalých ploch v Boubínském pralese, které nakonec zaměřil a popsal adjunkt Jungwirth v roce 1858. Ačkoli tyto plochy dnes už nelze přesně dohledat, údaje z nich přinášejí dodnes důležité informace nezbytné pro uvažování o tom, jak „vlastně přírodní les roste“. V Johnových šlépějích se vydali v polovině 20. století další vědci. J. Řehák, M. Vyskot a E. Průša se soustředili na Boubínský prales a vytyčili zde několik monitorovacích objektů, které nakonec překryl Průša následován týmem T. Vršky vymapováním všech stromů na ploše 47 ha zbylého pralesa. Ještě předtím ale Ústav pro hospodářskou úpravu lesů vymezil na počátku 60. let trvalé zkusné plochy v lesích celé ČSR, tedy i na Šumavě. Tyto plochy dodnes existují. Na konci tisíciletí Správa CHKO vytyčila v některých rezervacích trvalé monitorovací plochy o rozměrech 10 × 100 m či 10 × 50 m s cílem zjistit základní charakteristiky porostní struktury v těchto rezervacích a vytvořit podmínky pro dlouhodobé sledování jejich změn jako podkladu pro objektivní monitorování stavu předmětu ochrany. O deset let později se Správa CHKO připojila k projektu Správy NP a CHKO Šumava *Biomonitoring území ponechaných samovolnému vývoji* P. Čížkové a použila stejnou metodiku

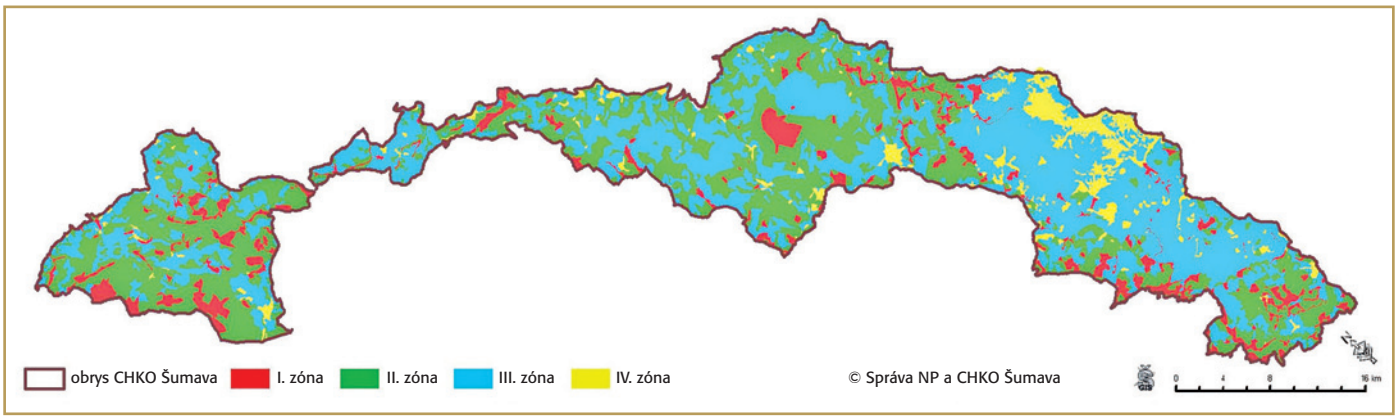

Obr. 4 *Současné zóny diferencované péče o území*

pro vytyčení trvalých monitorovacích ploch ve vybraných přírodních rezervacích. Cílem je dlouhodobé monitorování stavu a vývoje přírodních složek zvláště chráněných území s různým režimem hospodaření.

Zonace, významný nástroj ochrany přírody

Zonace by měla odrážet skutečné hodnoty přírody a krajiny. Ve skutečnosti je spíše projevem určitého místního konsenzu, ve kterém se nepromítá jen skutečná kvalita přírody a krajiny, ale i politické cíle. Protože ale ekosystémy přetrvávají staletí, zonace je šancí, jak formulovat určitý koncept přístupu ke krajině a udržovat jej pokud možno co nejdéle mimo vliv politických a jiných krátkodobých či lokálních zájmů. Zatímco Šumava měla mezi lety 1992 a 1994 zonaci čistě odbornou a vytvořenou správami (viz obr. 3), od roku 2001 má zonaci opravdu důkladně projednanou a řádně schválenou (viz obr. 4). Proces projednávání trval plných osm let. Není to ale nic proti plánu péče, u kterého se k regionálnímu konsensu podařilo dojít až po dlouhých osmnácti letech.

Krásná i za dalších 50 let

Možná to z předchozího textu není patrné, ale krajina CHKO Šumava je dosud krásná a inspirující. Pořád jsou tu lesy, nad nimiž vyčnívají koruny starých velikánů a je v nich možné zabloudit, pořád jsou tu louky plné květů a motýlů, místa lákající k meditaci a odpočinku, pořád tu můžete jít půl dne a nepotkáte člověka… Snad bude – i za přispění stávajících 12 zaměstnanců Správy CHKO – krásná za dalších padesát let…

Autor pracuje na Správě CHKO Šumava

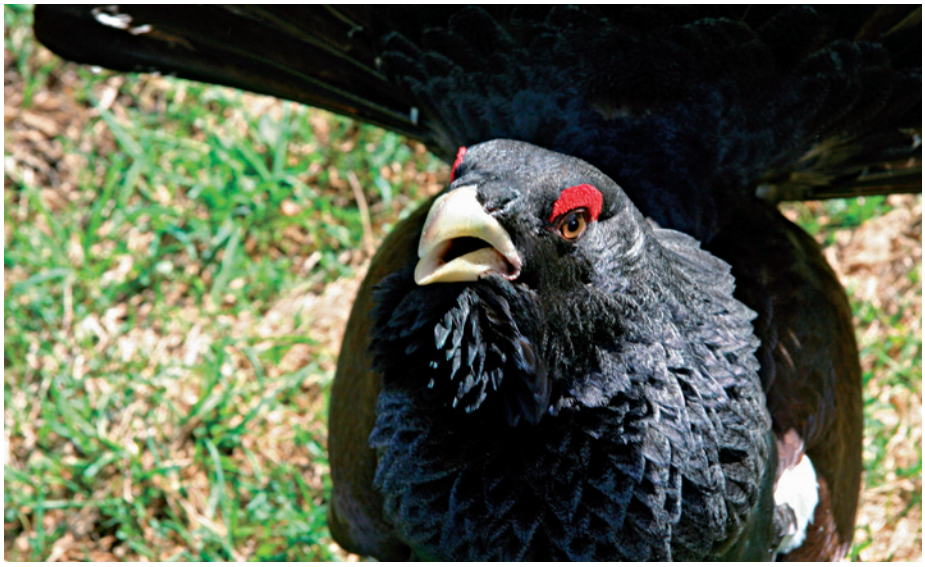

Na části území CHKO stále ještě přežívají zbytky původní populace tetřeva hlušce.

Foto Pavel Hubený

SUMMARY

Hubený P.: The Šumava/Bohemian Forest Mts. Protected Landscape Area Fifty Years Old!

The Šumava/Bohemian Forest Mts. Protected Landscape Area (PLA) was established in 1963 due to efforts made by enthusiastic amateur nature conservationists forming an informal non-governmental organization. Their original aim was to declare a national park there but this was reached only in 1991 when the Šumava/Bohemian Forest National Park was established on approx. 40% of the PLA´s territory. The PLA´s mission is to conserve a mosaic of the cultural and natural landscape which had become abandoned after the World War II. Huge areas of the formerly inhabited landscape had been left unmanaged after the Czech people expulsion and the displacement of Germans in the 1930s and 1940s. Instead, military areas were established there, where access to and movement of the general public was strictly limited or prohibited and where economic activities were reduced. The phenomenon lasting 50 to 60 year supported processes known in the late 18th and early 19th century when colonization of the whole region had peaked – a continuous expansion of the fallow land. At present, it covers approx. 15% of the PLA´s territory. Moreover, relatively large, although fragmented wetlands and natural and semi-natural forests have been preserved there. Even more, also a half of the currently commercially used forests display features of the primary forest growths, *e.g.* the individual trees from the primary forest, 200 years or more old, can be found there, tree composition is the same or similar to original natural one, *etc.* The PLA Administration aims at conserving the current land-use patterns, natural ecosystem conservation and at Specially Protected Species protection. The PLA´s zonation has been one of the nature conservation instruments: nevertheless, through it only, the nature conservation targets cannot be met, because, in addition to nature conservation and landscape protection purposes, it also takes into account political and development interests within the area. Moreover, it is a good long-term tool towards conservation of the most of significant natural units. At present, 12 Šumava/Bohemian Mts. PLA Administration staff members deal professionally with nature conservation on the territory covering approx. 1,000 square kilometres.